

HÁZTŰZNÉZŐ

Epizódok a házhomlokzat díszítés XX. századi történetéből,
különös tekintettel az úgynevezett kockaházakra¹

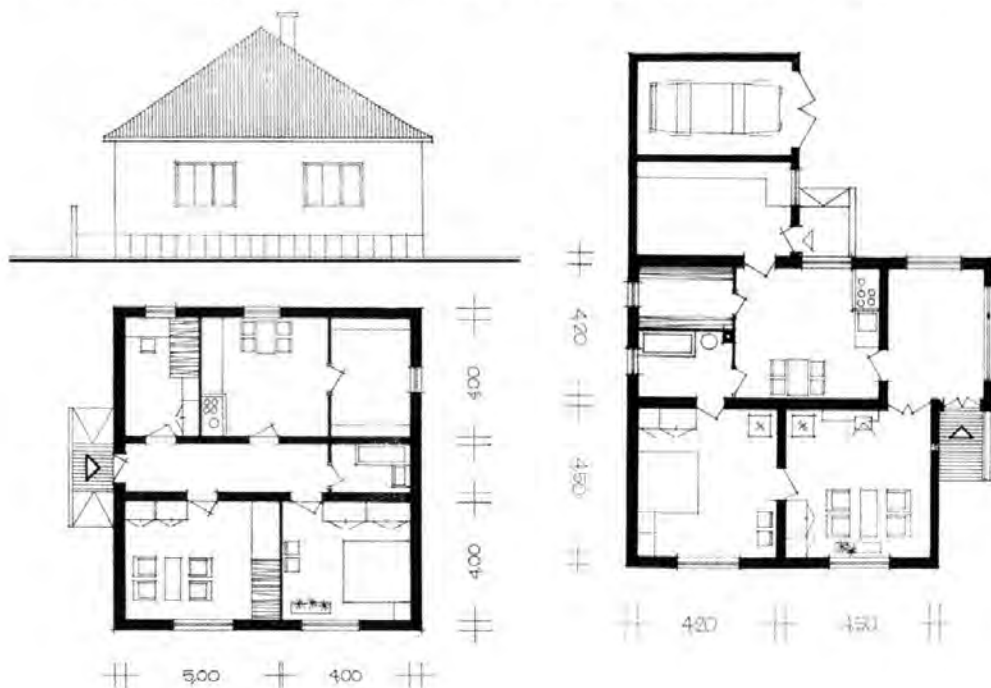
„Nincs a dolgok képének általánosabb tulajdonsága, mint a sokszínűség és változatosság”

Montaigne *Esszék*
(Réz Ádám fordítása)

Messze múltban gyökerezik a díszítőkedv és hajlam, az emlékanyag tanúsága szerint. (1. kép) Hazai viszonylatban ne tekintsünk távolabb vissza az időben, mint a historizmus kora amikor az államalapítás (számított) ezeréves fordulóját ünnepeltük 1896-ban. A Fővárosban, a Városligetben, a Millenniumi Kiállítás területén a történelmi seregszemle palotái mellett „kiállítási falu” is létesült, amely a hazai népeletet mutatta

be. Minden ház „különféle és ahány vidékről való, annyiféle kapu, a tornác, a tető formája [...] ez a falu méltán fogja kiegészíteni a sok látnivalót, amely az ezredéves létünket: múltunkat és jelenünket fogja tükrözni [...] s amelyre vidám (sic!) következtetéseket vonhatunk le a jövőre is.” Nemzetiségi utca is épült, ahol „idilli egyszerűségben” sorakoztak egymás mellett nemzetiségek házai, melyek úgy „belső berendezésökkel, mint

1. Jellegetes sátozottós családi ház; utcai homlokzat és alaprajz. Négy férőhelyes családi ház irracionális alaprajzzal és toldalékokkal. Magyar Építőipar, 21. 1972. 78., 79.

építési sajátosságaikkal híven jellemzik” szokásaikat, egyéniségüket és karakterüket. Az utcára ráboruló „békés hangulat” pedig kifejezte a nemzet (értsd: magyar nemzet) óhaját, hogy a nemzetiségek a magyar királyságban „egyetértésben a hazaszeretet szent jelszava alatt éljenek egymással”.²

Az önáltató, hamis romantika két évtized múlva dőlt össze és temette maga alá a történelmi Magyarországot. Huszka József rajztanár – etnográfus, a magyar népművészet egyik első tudományos felfedezője – a kiállítás előtt egy évvel adta ki nagyhatású *Székely ház* c. művét. A több nemzetiségű Erdélyben élő székelység mintegy az őseredeti magyarság reprezentánsa, sátorotvetes háza – portája szintén kapocs volt messzi múltunkkal. A könyv ábraanyaga s a kísérő értelmezések tág interpretációs keretet nyújtottak a későbbiekben is a származtatás, a nép és művészete unikális voltára.³ A fin de siècle légkörében, a bontakozó szecesszió világában önmagát megújítandó, az iparművészet – építészet vágyott magyar jellegét kiváltképp a népművészetből forrasztó teóriák s hadd ne mondjuk ideológiák mentén.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, Kertész K. Róbert és Sváb Gyula a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium építészeti nagy formagazdagságot felvonultató felméréseit – *A magyar parasztház* – főlíó méretű füzetekben tette közzé 1907–1908-ban.⁴ 1907–1922 között jelent meg a művészeti író Malonyay Dezső összeállításában – öt kötetben – *A magyar nép művészete* c. monumentális összefoglalás. Bartók Béla és Kodály Zoltán pedig ezekben az években a Kárpát-medence népei autentikus népdalkincsének gyűjtésében, feldolgozásában vette ki a maga oroszlanrészét (*2. kép*).

Lechner Ödön az Iparművészeti Múzeum (1891–1896) építész programadó írásában – *Magyar forma nyelv nem volt, hanem lesz!* (!) – mindamellet azt is leszögezte, hogy a „nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél” csupán „gondolkodási röstség” annak fel nem ismerése. S az építésznek ezt a „magyar népstílust” meg kell ismerniük – tanulniuk és formái szellemét akár monumentális építőfeladataikba is át kell plántálniuk.⁵ Pályatársai és követői, a századelő építészetének formálói – Arkay Aladár, Lajta Béla, Kós Károly, Márkus Géza, Medgya-

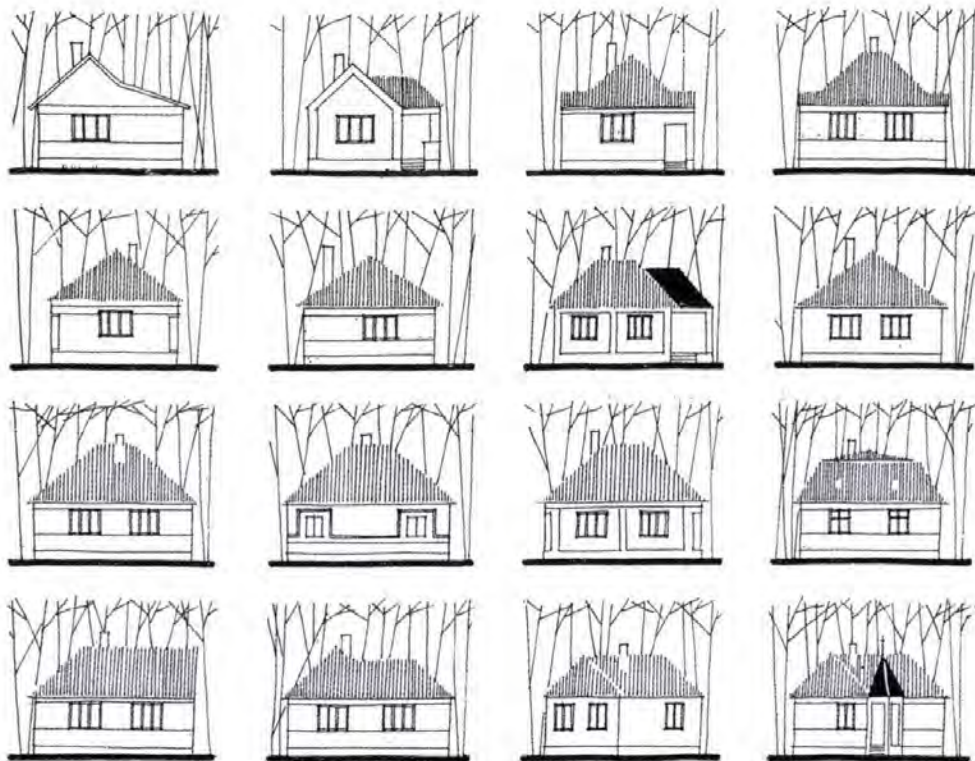
szay István (és mások) – szinte mindnyájan inspirálódtak a népművészet anyagából. Motiválta őket a kortárs, a maga népművészeti hagyományára támaszkodó finn építészet berobbanása – mindenekelőtt az 1900-as párizsi világiállítás finn pavilonja – az európai köztudatba a századfordulón.⁶ (Korábban a testvérnép halzsírszagú atyafiságként volt idehaza elkönyvelve.) A Torinói Világiállításon 1911-ben azonban a magyar pavilon centrumát a hun király, Attila sátorpalotájának 42 m magas „sátorotvetős” víziója uralta (Tóry Emil – Pogány Móric és Györgyi Dénes). A komplexum egésze a nomád magyarok életének tablója is volt.⁷

Trianon után – nagy, autochton néprajzi térségeinket is elcsatolták⁸ – a szűkös építő lehetőségek világában újfent a falu felé fordultak az építészek. Töltekeztek az ifjú generáció a vidék építészetéből. A vályog használatban is láttak fantáziát. Bierbauer (Borbiró) Virgil kezdeményezte a fordulatot, nem ideologikus, hanem pragmatikus alapon. Kifejtette, hogy a falun élőt is megilleti az emberhez méltó lakhatás – ház, és ebben szerepet kell vállalniuk a tanult építészeknek. A premodern tendenciák elakadtak 1920 után. A neostílusok, mindenekelőtt a barokk forma-elemek ismételt felmelegítésével szolgálták gyakran a lehetőséghez jutott tervezők megrendelőinek (állam, közület, magán) múltba forduló önazonosság tudatát és reprezentációját. Bierbauer a *Tér és Forma* című, a hazai építészeti modernizmus első számú folyóiratában kezdetektől figyelmet fordított a népi építészet történeti anyagára és a falu építészetének megújítására. Úgy ítélte meg, hogy a magyar építészet 1930 körül jutott arra a pontra, amikor is az *okszerű forma* (értsd: modern) diadalmaszkodott a neostílusok felett. Pályatársaival egyetemben szorgalmazta az e tényből fakadó konzekvenciák érvényre juttatását a vidék építészetében is⁹ (*3. kép*).

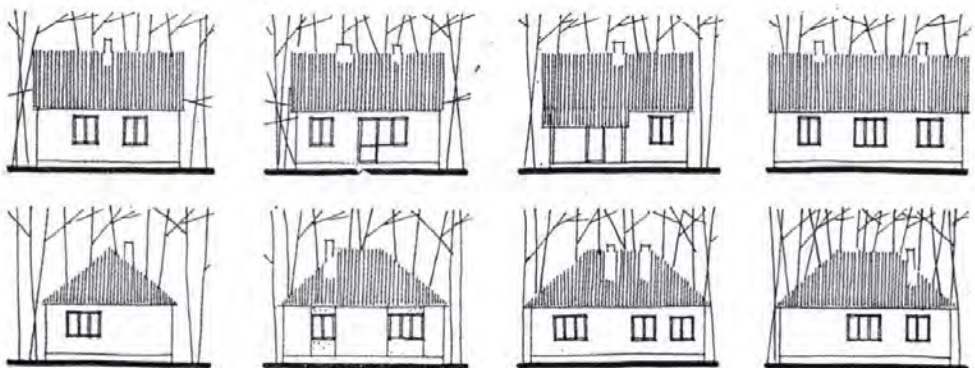
A lap II. évfolyamának (1929) indító számában interdiszciplináris jelleggel foglalkoztak a népi építészet aspektusaival. Támaszkodva a Klebelsberg Kunó kidolgozta neonacionalizmus eszmerendszerére – ne bénítson a múlt nagysága és a jelen nyomorúsága –, s a kultuszminiszternek az oktatást, a tudományt, a művelődést újjászervező – megújító politikájára, Bierbauer elsődleges fontosságúnak határozta meg az építészet

felmért vidéki homlokzatok:

ajánlott és típus-tervek homlokzatai:

2. Családi ház homlokzatok: felmérések, ajánlott és típus-tervek. Magyar Építőipar, 10. 1968. 374.

3. Kazári utcakép. Szerző felvétele, 2015

egész spektrumában a funkcionalitás *egészséges*, a szó több értelmében vett megoldását a lakás, a ház, a középület, s az urbanisztika sokrétű összefüggésrendszerében. A megoldások sikeressége eredményezi azt, hogy az esztétikum „nem mint reá húzott többlet, hozzáadott szépség és dísz” jelenik meg például a homlokzatokon, hanem a tág értelemben vett használhatóság érvényre juttatása által válik nyilvánvalóvá az épített mű, műtárgy – legyen az parasztház vagy sportuszoda – teljességében. A tanulmányok egyik szerzője a Marosvásárhelyhez szorosan kötődő Thoroczkai-Wigand Ede építész, a *Magyar parasztház eredete és fejlődése* c. írásában költői metaforát fogalmazott meg: „a parasztház minden nemzeti építészet népdala!” Majd kifejtette, hogy a „törzsökös” magyarság sosem ismert nyerges fedelet, következőképp az oromzatos homlokzatot sem, hanem a „sátoros tetőt [...] a sátor a magyar parasztház ősapja”. Tárgyunk – a vizsgált jelenség története szempontjából – az értelmezés jelentősége abban áll, hogy az oromzat

(vértetek néven is számon tartja a néprajztudomány) – markáns és közismert példája a fűrészelt napsugaras díszű deszkaoromzat –, illetve az utcára néző, a padlásteret lezáró, nyeregvető szerkezetű ház „ősisége – magyarsága” megkérdőjeleződött. A gondolatmenet mögött az húzódott meg, hogy kiemelve a magyar ház geneziséjét a germán háztípusok összefüggésrendszeréből: a magyar ház nem származéka a németnek. Egy honfoglalást követő magyar falu képe változatos lehetett; a különféle házformák – nyeregvetős veremházak – tetőzetei közül az előkelők „jurt”-jainak kupolái emelkedtek ki. (A jurta kör alapformájú).¹⁰ Az ősi vándorsátor hagyománya Wigand számára a sáttortető; a mindkét végén „farazatos” épületnek nincs oromzata, így a lehetséges díszítés „lecsúszik” az ablakzónába. Megjegyzendő, hogy leginkább bútorozási megfontolásból, akár egy ablakot sem nyitottak a régiek a véghomlokzaton az utca felé. Az egymenes „hosszú ház” bejárása és ablaka a tornácra nézett.

4. Cserhátsurány. Szerző felvétele, 2015

A *Tér és Forma* dolgozatok szerzői (Bierbauer, Wigand, Györfly István, Viski Károly, Padányi Gulyás Jenő) nem kívánt jelenségeket is konstataáltak, amit a város kedvezőtlen hatásának tudtak be. Torzulást szenvedett az egészséges hozzáállás: a „falusi ember *ha arra ideje és módja van* – sikeresen alkalmazza házában a díszítést, s azt ösztönös ízléssel és helyesen teszi.” Am a magyar (faji) jelleg sokkal inkább az „*arányokon, a tömegeken s az alkalmazott szerkezeteken alapszik*” –, semmiféle járulékos elem, dísz nem szükséges létrejöttéhez.¹¹ A decorum mentesség kikötése mögött nem lehet nem észrevenni a kortárs modern építészet alapvetéseit (Bauhaus, Le Corbusier). Előrebocsátva, miszerint fél évszázaddal később a kutatók úgy találták, hogy az ötvenes éveikig a „hagyományos keretek között” történt a házak díszítése. Majd a hatvanas évektől a falusi lakosság „fokozódó jóléte” odavezetett, hogy a „városi építészethez igazodó stílust” teremtettek, ami megmutatkozott a homlokzatok színezésében, burkolatok anyagválasztásában, horribile dictu, tükrök alkalmazásában¹² (4. kép).

Közbevetőleg: Szeged városát a Tisza partján 1879-ben elpusztította az árvíz. Az újjáépítő kormánybiztos Lechner Lajos

minta és títusterveket készített. Számolt a korábbi építő gyakorlattal, s a népszerű, az otthonosság érzetét sugárzó – fogalmazhatnók, emblematikus – napsugaras oromdísz alkalmazta a Nagykörúton kívüli, külvárosi övezetekben építendő nyeregtetős házakon. A sugárkoszorú centrumába helyezett padlászlyuk, szem okán istenszemes oromzatnak is nevezték ezt a kialakítási módot. A tehetősebbek elvárták a mestertől, hogy a ház vég „szöbb lögyön”, mint a szomszédé!¹³

A falusi ház, a falu építészetének megújítási programja a két világháború között karöltve járt a népi írók és szociográfusok falukutató munkásságával. Építészek is vallották, hogy „fajtisztaságunkat” akkor őrizhetjük meg, ha a magyar feladatokat magyar észjárással oldjuk meg, akár a házépítésben, miként gyakorolták ezt „romlatlan” vidékeken példaadó módon. Bőséges forrásanyag állt rendelkezésükre a Magyar Ház Barátainak archívumában, vagy a Néprajzi Múzeum fényképtárában ahhoz, hogy autentikus, tájegységbe illő „paraszt családi lakóház” épülhessen. Releváns megjelenését a célszerű alaprajz, az egyszerű tömegalakítás, és lehetőség szerint, a helyben fellelhető építőanyag használat biztosította. Úgy gondolták, „bölc s mértéket” kell tartani a divatos

5. Gyöngyöspatai utcakép. Szerző felvétele, 2015

építészeti kifejezőmódok és a népies formanyelv adaptálásában. Ezúton kerülhető el a többszínű vakolat „sokszor igen zagyva” mondanivalója, a szűrhimzéses, vagy a mézeskalács-építéssel buktatója (5. kép).

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) tervezőirodája a vázolt megfontolások alapján számos ajánlati tervet, telepítési típust készített, mintegy ötven féle homlokzati variációval. A kivitelezés költségeinek feltételei között ügyeltek a belsőiségekre, az „egészséges magyar élet” térbeli – funkcionális kereteire. A racionális bútorozás építészeti szempontból indokolta volna az egyablakos homlokzatot, de ekkortájt a falu „lenézte” az ilyen házat. A „néplélek” úgymond elengedhetetlen követelménynek tartotta a két utcai ablakot, s a kíváncsokhoz igyekeztek is alkalmazkodni az építésznek. (A négyzet alaprajzra szerkesztett házakon sem jelent meg a sátor-tető.)¹⁴ (6. kép)

A CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) magyar csoportja (1928–1938) – Molnár Farkas, Fischer József, Breuer Marcell és társaik – a nyugati építészethez kapcsolódva képelték a hazai építészet megújítását. Habár a Sachlich fel fogás képviselői hajlamosak voltak „mű-

parasztházak”-nak aposztrofálni ezt az építészetet, mégis volt egyfajta közös nevező a „népiesek”-kel, nevezetesen, hogy a népi építészet általuk is *tiszta forrásnak* tekintett szegmensének építészeti igazsága azonos alapokon nyugszik a modernével: funkcionalitás, tömegek és részarányok nemes harmóniája, ami az egy reárakott dísszel aligha lesz szebb. Itt a modernizáció kulcsa, faluhelyen legalábbis.¹⁵

A Fejér és Dános cég különösen a húszas években nagy volumenben épített ipartelepeken – Peremarton, Sajószentpéter, Sajókazinc, Sajókaza, Tokod, Úrkút, Fűzfő – tisztviselő- és munkásházakat, melyek között alig találunk mást, mint nyeregvetésű épületet, minimális díszítéssel.¹⁶

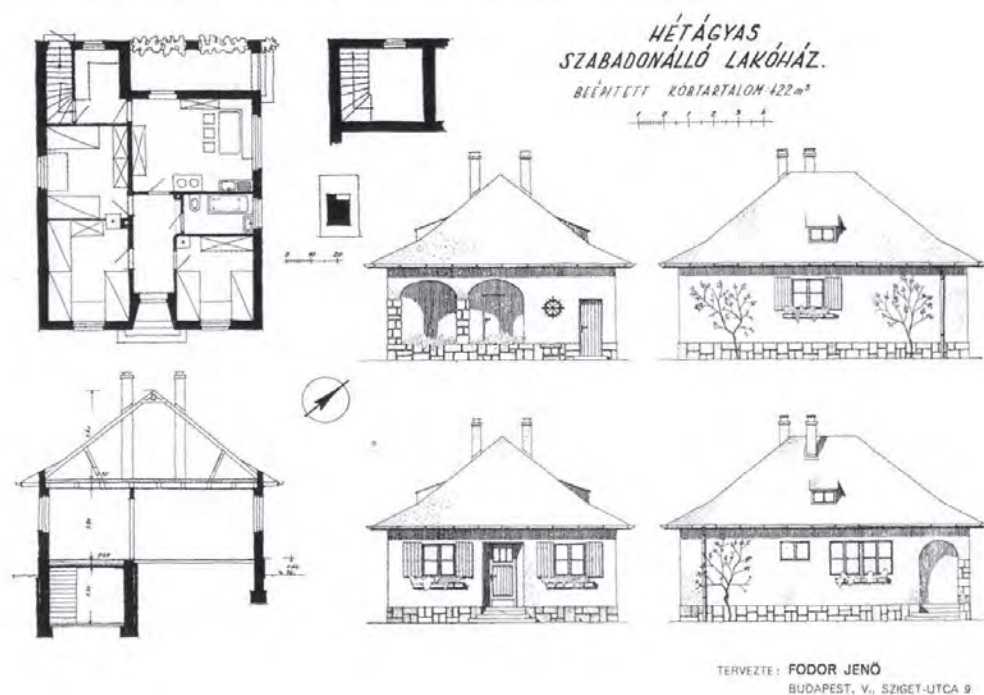
Az utolsó békeévekben Padányi Gulyás Jenő építész, utóbb országgyűlési képviselő, rangos angol fórumon mutatta be a külföldnek a magyar „primitive and traditional vernacular” építészetet. A fentiek szellemében fejtegette ki és illusztrálta, hogy a rural architecture hasonló felfogást képvisel és karakterisztikumai egybevágnak a modern építészet alapvetéseivel. Prezentálta saját megoldását, a Balatonszéplakon épített nyaralótelepének téglány alaprajzra szerkesztett, díszítés nélküli, oromzatos, nádazott nyereg-

6. Kisszállás, a Vitézi-telep egy átépített házának utcai homlokzata, fogrovatos mustrával. Készült az 1960-as években. Nagy Krisztina felvétele, 2015

7. Fodor Jenő: Hétágyas szabadon álló lakóház terve (OLHSz), 1941

8. Petőfiszállás, kockaház bejárati bővítménnyel. Nagy Krisztina felvétele, 2015

tető, tornácok házaikat: „an essay in contemporary design in the Hungarian vernacular idiom.”¹⁷ (7. kép)

A II. világháború után újfent meg akarták váltani a falut. A magyar újjáépítési miniszter 1946-ban, a „háborús dúlás” következtében romba dőlő falusi házak pótlására hirdetett pályázatot: típusterveket vártak alaprajzban, racionális építési módok és szerkezetek tekintetében. A külsőn nem volt a szempontrendszer része.¹⁸

Az ország szovjetizálásának, a pártállami struktúra kiépítésének folyamatában, az „egészséges balratolódás” (Rákosi Mátyás, 1948) légkörében a családi ház önmagában véve is problematikusá vált. Nyilvánvaló volt, hogy a zöldbe helyezett családi ház iránt érzett „vágyát” a kapitalizmusból hozta magával a „dolgozó ember”. Ámde ez azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy a közösségből, a kollektívumból kiszakad és „kerítése védelmében individuummá” válik! A díszítettség még indifferens volt.¹⁹ A szocreált (1951–1955) jellemző klasszicizáló formakincs nem vert gyökeret faluhelyen a magánérintésben építkezésben (8–9. kép).

A „vas és acél” országának csődje ki-kényszerítette a paraszti árutermelést, a háztáji gazdálkodás részleges rehabilitálását.

A lakáshelyzet megoldatlansága – városban és faluban egyaránt – pedig a saját ház építésének legalizálását, a takarékpénztári kölcsönök (OTP) történő támogatását.²⁰ A kormány (Nagy Imre kormány) „hihetetlen lelkesedés”-sel fogadott lakóházépítést támogató rendeletének kezdeti tanulságait legott görögül vette a szakma. Lesújtó véleményt alkottak a „nem szakértők” által tervezett épületekről. Ezek sorában tartozott „ismeretlen szerző” munkája révén a budapesti IV. ker. Telkes utcában megjelent 10×9 méteres befoglaló méretű sátrötös ház: az utcáfront mögött két, négyzetes egymásba nyíló szoba, egy-egy háromszögletű ablakkal, a hátsó traktusban az előszoba, fürdő, konyha és kamra volt elhelyezve. Preisich Gábor Budapest főépítésze legott harcot is hirdetett a „pallér – stílus” ellen. Meglátása szerint a probléma oka, hogy az építetők nagy részének ízlésére a „kispolgári giccs” nyomja rá bélyegét, melyet kiszolgál a „tanulatlan” kőműves. Az eredmény pedig az, „hogy pl. az utcai homlokzat színezése eltér az oldalhomlokzatétól, s a ház felesleges lizénákkal és párkányokkal akar feltűnést kelteni.” Pellengérre állítottak olyan kétszobás családi házat is, mint a Harnóczy Hykadé Károly tervezte, a Kelenvölgyben

9. Petőfiszállás, kockaház toldaléképületekkel, 2015. Nagy Krisztina felvétele, 2015

található Iglói (1954-től Új barázda) utcai épület. Nem a timpanont, a ballusztrádot, vagy a klasszicizáló félköríves bevilágítót kifogásolták, hanem a költségeket: „Vajon mibe került?”²¹ (Építette dr. Gyurkovics Lajos, az Magyar Nemzeti Bank jogásza.) A Magyar Építőművészek Szövetsége 1955 elején felmérést és adatgyűjtést végzett a falvakban „újabban felépült” sajtóházakról. Megállapították, hogy a házak tervei nem szakértőktől származnak, a „haladottak” főként a fiatalok frontos vagy sarkos, a „maradiak”, inkább az idősebbek, fésűs rendszerben építkeztek. (A tornác visszafejlődőben volt.)²² Számos típust írtak le, foglaltak rendszerbe. Megjelentek „a kockaház” szignifikáns elemei, mindenekelőtt az utca felé az esslingeni redőnyrel szerelt hármass ablak. A házak formai megjelenésében az építetők többsége a régi faluképhez illeszkedő törekvéseket (fésűs beépítés, tornác) maradinak, és nem szépek tekintette. A „városi formákat” – manzárd tető, kis torony, megmozgatott tetőidom – részesítették előnyben. A fehér meszelés már csak elvétve fordult elő, helyette „háromsávós nemes (kőporos) vakolat igénye jelentkezik, az ablak fölött, az ablakok között és az ablakok alatt, két

vagy három, fehér, piros, sárga, zöld színnel.” A vályogfalat is nyersen hagyták azzal az érveléssel, hogy a nemes vakolatra várnak. A mintavétel a Tiszántúlról, a Dunántúlról és Észak-Magyarország 15 megyéjének 33 járásában, annak 370 községében, közel három és félezer házra terjedt ki. A cél új típus-tervek készítésének megalapozása volt: az ipari munkásság és a dolgozó parasztság igényeihez alkalmazkodva, gazdaságosan, helyi anyagok használatával és a táji jellegnek megfelelően.²³

Az 1953-ban kiírt „saját ház akció” és a „falusi lakóházak tervpályázatok anyagában nem bukkant fel a sátor tetős kockaház.”²⁴ A „magas kultúra”-t képviselő építésszek asztaláról nem kerültek ki – ismereteink szerint – ilyen tervezetek. Földszintes házat a kőműves mester is megrajzolhatott és megépíthetett. Maszek – ekkortájt kreált kifejezés – munkát a szakági tervezővállalatokba kényszerített, betagozódott építésszek csak külön engedély alapján végezhettek (hivatalosan az új gazdasági mechanizmus bevezetésével változott a helyzet, 1968-ban). A „kockaforma” sátor tetős a magyar faluban „tájidegen típuslakóház” megjelenéséről Perényi Imre tudósított.

10. Gyöngyösoroszi, az utcára egy ablakkal tekintő kockaház. Készült 1955 körül. Szerző felvétele, 2015

A „klasszikus” típusnál gazdagabb kialakítást sejtető – fedett, íves bejáratú tornác – azonosíthatatlan helyszínű épületcsoport datálása bizonytalan.²⁵ Gyöngyösorosziban az Ércelőkészítő Mű 1955 szeptemberében készült el, tervezője Skultéty János volt. A telepre vezető út mentén a létesítménnyel átellenben „kockaház”-ak is épültek (a műszaki vezetők számára); kőlabazatosak, tornáccal bővítve, azonban legfőbb jellegzetességük az, hogy a gyári útra az üzem felé egy ablakkal tekintettek!²⁶ (10. kép)

A természet újfent közbeszólt. Az 1941. évi dunai árvíz és újjáépítés²⁷ után 1956 tavaszán pusztított a folyam. Újmohács építkezésén az új építésznemzedék a néppel, mint „etnográfiai fogalom”-mal ismerkedett meg és zömében nyereggetős, egy ablakkal az utcára tekintő házakat emelt, s a homlokzat esetenként eltérő színű vakolat sávozással volt osztott.²⁸ Az építészek számára evidens volt, hogy a kocka alakú tömeg, családi háznak előnytelen, túlzottan centrális, melyen ugyan javíthat a nyereggető. Az épület

tömegének akkor kellemes az aránya, ha a magassága 3, szélessége 4, és a hossza 5 egység. Reprezentatív kiadványban „stílus tiszta” kockaház – „új bányász családi házak Dorogon” – 1960-ban kerültek publikálásra.²⁹

Az 1960-as évvel elindított 15 éves lakásépítési program – 1 millió lakás felépítését tűzte ki célul a kormányzat – nem negligálhatta a falvakban a „szocializmus útjára lépett parasztok” lakás és életkörülményeinek javítását. Nem, mert megszűnt a falu és a város, az ipar és mezőgazdaság kapitalizmust jellemző antagonisztikus ellentéte. A magyar szocialista falu urbanizálódását elősegítendő nemzetközi tervpályázatot írtak ki. Szempont volt a háztáji gazdálkodás lehetőségét megőrző település és (lakó) épületformák kialakítása is. A követelmények együttesére átfogó és megnyugtató megoldással egyetlen pályamű sem szolgált.³⁰

Az életszerűség, a józan paraszti ész bővítette a *kockát*: a fej, a reprezentatív, valamilyen szinten csaknem mindig díszített

11. Kockaház napelem cellákkal, Kazár.
Szerző felvétele, 2015

mag mögött, L alakban a különböző funkcióknak megfelelően sorolódtak az épületrészek: nyári konyha, ólak, garázs! (11. kép)

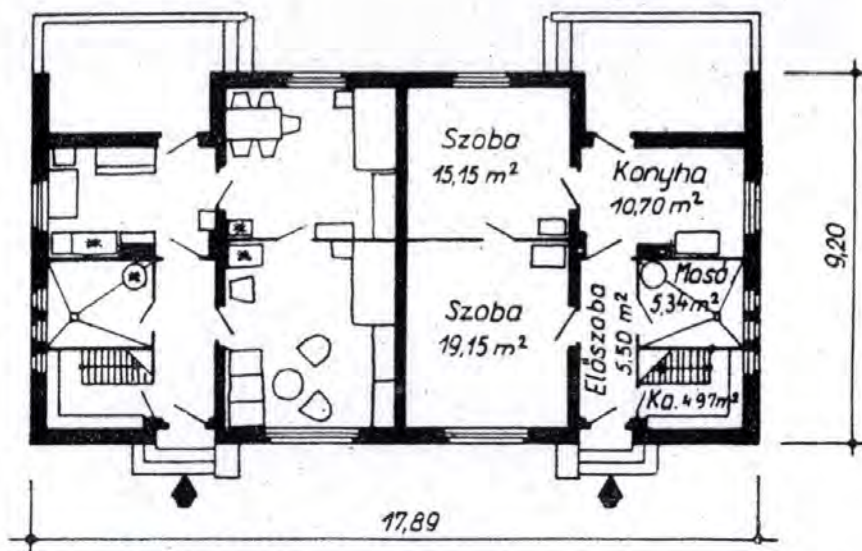
A kockaház, a „meglepően” kevés számú családi ház típus egyike genezisének racionális magja abban állt, hogy takarékos, józan megoldás: a kétmenetes épület kisebb lehűlő felületet ad, jobb a közlekedési rendszere, mint az egymenetesnek, a nagyobb hosszúságú szarufák beszerzési nehézségei (a TÜZÉP telepek anyagellátottsága!) sátor és kontyolt tetőket eredményezett, az évenkénti meszelést felváltotta a nemes vakolat,

a „bogárablakokat” az egyszerű szerkezetű hármasszárú. Mindenekelőtt azonban a „paraszt” fogalomtól való menekülés; „parasztházat” senki nem akart építeni! (12. kép).

Az égető mennyiségi és minőségi lakáshiányt orvoslandó lakásépítési program során kivitelezett házigyári technológiával épült, előre gyártott blokkos-paneles lakótelepi házak sivársága szembeszökő volt. Baranya megye székhelyén, Pécssett – Vasarely szülővárosában – a Bolgárkert lakótelepen a monotonitás oldásának eszközét a 4 eme-

12. Gyöngyöspata,
felújított kockaház.
Szerző felvétele, 2015

13. Árkay István – Regula Ede: Földszintes ikerház, közmű nélküli, MNOT 4/A-54(56). Magyar Építőipar, 6. 1957. 410.

letes sorházak végfalának (bütü) perspektivikus – geometrikus kifestésében vélték megelni a hatvanas évek első felében.³²

A Szamos folyócska 1970 tavaszán mutatta meg romboló erejét – némi „testvéri” és „szocialista” rásegítéssel román oldalról. Az árvízkarók helyreállítása nyomán a már „korábban is népszerű” sáttortetős kockaház uralta mezőnyt Szatmárban. Ez az „Sz-8”-as típus (?), melyet a paraszti életforma

hagyományos építészete nem ismert – úgy tartották –, hogy az ötvenes évek bányász-lakás-akcióban terjedt el. A lakásépítési program másfél évtizede alatt épült közel fél millió magánérs családi ház mintegy 90%-a ebben a formában (és variációban) valósult meg.³³ A homlokzat díszítése – dekorálása az egyéniesítést a személyességet szolgálta. A Forradalmi Munkás-Paraszt kormány 1956. december 14-én határozott

14. Jánoshalma, sarokház. Szerző felvétele, 2015

15. Kazár, „Alpesi típus”. Szerző felvétele, 2015

16. Karcag, kockaház utólagos falszigetelése. Szerző felvétele, 2015

arról, hogy 1957 folyamán tízezer bányász-lakást kell építeni. Ajkától Komlón át Zircig bezárólag épültek a lakások és házak, a szóban forgó forma azonban az elért dokumentumanyagban nem bukkant fel³⁴ (13. kép).

A lakótelep – építészet válság tünetei és a kockaház „tündöklése” korrelatív jelenségnek tűnik. Paks városában a hatvanas évek végétől folytak az előkészítő munkálatok egy atomerőmű telepítésére. A Pécsi Tervező Vállalat Ifjúsági Irodája a nagypaneles épületek (BZM és BZ-I jelű típusok) kapu és erkély pofafalát ívelt vonalvezetéssel oldotta meg. A végfalakat és homlokzatokat pedig organikus, íves - hullámszó „tulipános” színes mustrával gazdagította. S kirobbant az un. tulipán-vita (1975–1976). Az építész szakma elsődleges fórumában, a *Magyar Építőművészet*ben úgy tették kritika tárgyává az inkriminált jelenséget, hogy képet a vitatott – kárhóztatott megoldásról nem közöltek. A vita határcövekeit a *Hol a tulipán?, Itt a tulipán!, Hol az építőművészet?* csapások jelölték ki³⁵ (14. kép).

Első képi dokumentálása a Csete György és társai által elkövetett gesztusnak a *Város-*

építés 1979 évi első számában történt meg. A képaláírás így szólt: „a forma és szerkezet kedvező egységes hatása biztosított.”³⁶

A kockaház, mint olyan, a társadalomtörténet-írás tág horizontján „a magyar parasztság megkésett polgárosodásának és urbanizációjának” lett volna velejárója. (Valóban csak parasztok számára épült?) Helyét „rövid virágzás után az 1970-es évek jóléti időszakában” átvette a „nyugati fogyasztási mintákat követő emeletes alpesi típusú családi ház:”³⁷ homlokzati bábos-korlátos loggiával a kontyolt nyeregtetőzet alatt, ámbitusos bejárattal az oldalhomlokzaton, az utcára tekintő két ablak körül pedig jelentős szabad falfelületekkel... (15. kép).

A fenomén, a kockaház homlokzatzsívító kultúrájával még létezik. Miként is lehetséges? Kinek módjában áll, igényesebb, felújítja díszzeivel egyetemben felhasználva a piacgazdaság nyújtotta bőséges kínálatból az előre gyártott burkoló és díszítőelemeket. Fő paramétereiben egyen-épület, nagy száma okán jó alanya lehet akár egy szabványosított energiaracionalizálási – hőszigetelési programnak (16. kép).

1. A tanulmány német és angol nyelvű rövidített verziója – Brautschau halten / The House and the Hearth Revisited. *Hungarian Cubes. Subversive Ornaments in Socialism*. Ed. Katharina Roters. Zürich, 2014. 150–153., 162–165. – ismertetését ld.: Hornyik Sándor: A posztkommunista „magyar kocka”. A hivatalos típusertvől a szubverzív praktikákig. *Régi-új Magyar Építőművészet*, 2014, 4. 24–26.
2. *Az ezredéves Magyarország és a millenniumi kiállítás*. Szerk. Laurenci Gyula et al. Budapest, 1896. 79., 96.
3. *Magyar díszítő stíl* c. munkáját már 1885-ben megjelentette.
4. Jakabffy Zoltán: A magyar parasztház. *Vasárnapi Újság*, 1908. március 22. 233–235.
5. *Művészet*, 5. 1906. 1–18.
6. A hazai fogadtatásról: Csáki Tamás: A kortárs finn építészeti és képzőművészeti a századelő magyar művészeti irodalmában. *Finnmagyar*. Szerk. Keserű Katalin, Hudra Klára. Budapest, 2004. 174–193.
7. Török Gyula: A turini vilákiállítás. *Építő Ipar*, 39. 1915. 147–148., 155–157.
8. Megjelenése után 90 évvel sem tanulság nélküli: Th. Marriner: Transylvania and its Seven Castles. A Motor Circuit Through Rumania's New Province of Racial Complexity and Architectural Charm. *The National Geographic Magazine*, 50. 1926. 319–352. (Erdélyi Mór számos fotójával illusztrálva).
9. Borbíró Virgil: *A magyar összehasonlító háztudomány*. Sajtó alá rend. Fehérvári Zoltán, Prakfalvi Endre. Budapest, 2003. Előszó: 9–14.; B. V. [Bierbauer Virgil]: Új építőlehetőségek felé. *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1921. február 15. 18.
10. László Gyula: *Árpád népe*. Budapest, 1988. 39–49.; Tóth Endre – Buzás Gergely: *Magyar építészeti a rómaiaktól a román korig*. Budapest, 2001. 57–58.
11. *Tér és Forma*, 2. 1929, 1. 1–35. (kiemelések az eredeti szövegben – P. E.)
12. Barabás Jenő – Gilyén Nándor: *Magyar népi építészeti*. Budapest, 1987. 158.
13. Juhász Antal: A napsugaras oromdíszítés és megővésének lehetőségei *Műemlékvédelem*, 24. 1980. 165–171. A cikkíró a hatvanas évek egysíkú, sátortetős kockaházak „lecsengő divatja” után javasolta a motívum újraalkalmazását. Callmeyer Ferenc 1954-ben (!) a mezőgazdasági kiállításon az Építési Minisztérium pavilonját (alsó csonka kontyolt) nyeregtetővel zárta, oromzatát stilizált napsugár koszorúval díszítette. *Magyar Építőipar*, 3. 1954. 477. és 11. kép; Prakfalvi Endre: Vásárok 1945 után és az 1954. évi Mezőgazdasági Kiállítás pavilonjai. *Pavilon építészeti a 19–20. században a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. Fehérvári Zoltán, Hajdú Virág, Prakfalvi Endre. Budapest, 2001. 143–150.
14. Vörösmarty Kálmán: A korszerű magyar falusi ház. Az Országos Népi- és Családvédelmi Alap mintaháza. *Építészeti*, 1. 1941. 2. 33–38. Az ONCSA előzményének tekinthető FAKSZ (Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet) háza, „igazi tudóvsz – tanyák”-nak minősültek. Balenka Mihály békéscsabai építőmester 48 „Faksz-féle” egy- és kétszobás házat épített Vészton 1929 előtt (zömük a mai Tésics Mihály és Sinka István utca térségében található). *Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma. A magyar építőművészet és építőipar 50 éve, 1879–1929*. Szerk. Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár, Óriás Zoltán. Budapest, 1930. 318. A földművelésügyi tárca vezetője, Kállay Miklós szerint is a telepítéseknel „nem szabad az építést kihagyni”, mint történt az a FAKSZ építkezéseken. G. H. I.: Megkérdőztük a falut és hozzászólunk a telepítés aktuális kérdéseire. *Tér és Forma*, 8. 1935. 3. hirdetések melléklet, 31–32. Balassa M. Iván: A FAKSZ-házaktól a szocialista faluig. *Ház és Ember*, 15. 2002. 163–172.; Balassa M. Iván: Paraszti építészeti, falusi építészeti. *Műemlékvédelem*, 54. 2010. 258–263.;
15. Tóth Kálmán: Építészemlékek és a népi építészeti 1930–1950. *Ethnographia*, 89. 1978. 426–433.; Hámori Péter: Korszerű és népi? Korszerű vagy népi? Viték a magyar falu építészetről a huszadik század első felében. *Századvég*, 9. 2004. No 34. 3–26.; Hámori Péter: ONCSA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap). – Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. *Országépítő*, 15. 2004. 2. 5–12.
16. *Fejér és Dános építészemlékek építési vállalkozók 1906–1931*. [Budapest], [1931 után]
17. Padányi Gulyás, [Jenő] de: Hungarian rural architecture. *The Architectural Review*, 1938. May. 216–220. ismertetette: Dr. B. V. [Bierbauer Virgil] *Tér és Forma*, 11. 1938. 5. 178. Az Országos Lakásépítési Szövetkezet meghirdette a korszerű családi ház díjnyertes pályázati anyagát. Ld.: Kotsis Iván: *Kis családi házak*. Budapest, 1941.
18. *Építészeti és tervezési Magyarországon 1945–1956*. Szerk. Prakfalvi Endre. Budapest, 1992. 129–130. Hadik András: A népi irányzatról, a falu építészetről. Uo., 27–32. Oromfalas pályatervére ld.: Sándy Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész?* Sajtó alá rend. Fehérvári Zoltán, Hadik András, Prakfalvi Endre, Zászkaliczky Zsuzsa. Budapest, 2005. 283.
19. Gádosor Lajos: Lakásépítésünk eredményei és tanulságai. *Építés – Építészeti*, 1. 1949. 1/2. 15.; Rácz György: SI IV. 13. típuszámú városi „kocka” lakóházára, „vidéki értelmiségi számára” tervezve (1950. k.) ld.: Tamáska Máté: *Falvak az uradalom helyén*. Budapest, 2013. 135., 137., 211.
20. 1/1954 (II. 28.) VKGM – PM Közös rendelet.
21. Abai György: A fővárosi sajtóház akcióról. *Magyar Építőművészet*, 1955. 9/10. 282–290. Preislich reflexiója uo., 291.

22. Egy, ekkortájt megjelent tanulmánykötet szerint a „parasztház legszebb ékessége az árkádostornác”. Károlyi Antal – Perényi Imre – Tóth Kálmán – Vargha László: *A magyar falu építészete*. Budapest, 1955. 37. (Sátortető házat csak egyet közölnek: 280. kép).
23. Gyöngyösi István: A M. É. Sz. Vidéki Sajátház felmérési munkájának tapasztalatai. *Magyar Építőművészet*, 1955, 9/10. 292–297. A felmérési anyagot Kiss Ferenc (Iparterv) vezetésével foglalták rendszerbe. Ld. még: Kiss Ferenc: A vidéki saját-házépítés szerkezetei. *Magyar Építőipar*, 4. 1955. 339–353. – uo. a saját ház építés tapasztalatai Dabas, Dusnok és Jánoshalma községekben. 371–382.
24. *Magyar Építőipar*, 3. 1954. 1–14.
25. Perényi Imre: Fektesűk tudományos alapra a falu-tervezést. *Magyar Építőművészet*, 1954, 7/9. 250.
26. *Magyar építészeti 1945–1955*. Főszerk. Szendrői Jenő. Budapest, 1955. o. n. (*Szabad Nép*, 1955. szeptember 22.).
27. Az árvízben elpusztult 13 000 ház újjáépítésére 25 féle irányterv készült. *Tér és Forma*, 1941, 1. 1–16.; „A falu népe [...] az újszerű ízléstelenséget kritika nélkül veszi át.” – ellene az Árvíz-kormánybizottság-nak is fel kell lépnie. Miskolczy László: A magyar népi építészeti válsága. *Magyar Építőművészet*, 1941, 1. 19.; Vörösmarty Kálmán: Árvíz-károsultak háztípusai. *Magyar Építőművészet*, 1943, 4. 84–85.
28. Mányoky László: Tervek és valóság Újmohácson. *Magyar Építőművészet*, 1958, 6. 169–178. Ld. még: Farkas Tibor – Polonyi Károly: Beszámoló a délmagyarországi árvíz-sújtotta területek újjáépítéséről. *Magyar Építőművészet*, 1956, 9. 262–276.
29. Preisich Gábor – Reischl Antal – Vadász Mihály: *Városi családi ház*. Budapest, 1959. 179.; Batkai Ferenc – Máté György: *Magyarország 1945–1960*. Budapest, 1960. o. n.
30. *Magyar Építőművészet*, 1961, 4. 9–24. Ld. még: Kathy Imre: Családház – parasztház. *Magyar Építőművészet*, 1961, 1. 40–41. Figyelemre méltó, hogy az óbudai kísérleti lakótelepen a 15 éves program előkészítése során épített prototípus épület és lakásfajták bemutatása is ebben a lapszám-ban történt! A Főváros agglomerációjának életét – kultúráját, „túlhaladott” életformáját, kalákában, házilag (buher) kivitelezésben épült, sátortetős kockaházakban is leélt évtizedeit öröklött meg a *Magyarország felfedezése* szociográfiai sorozatban Berkovits György: *Világváros határában*. Budapest, 1976.; Szalai András: Az én házam az én vágyam. *Beszélő*, 2, 1997, 5. 42–48.
31. Südi Ernő: Családi házak tipizálása. *Magyar Építőipar*, 10. 1961. 372–375. Az egy évtizeddel későbbi helyzetre ld.: Virágh Pál: A családi- és társas-ház építése tervezése és telepítése. *Magyar Építőipar*, 21. 1972. 78–88.; Székely Judit: Sátortetős családi házak – egy régi vita felidézése. *arc’6*. (Jól lakni). Szerk. Vámos Dominika. Budapest, 2001. 30–43.
32. *Magyar Építőművészet*, 1965, 1. 52–59.; Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetről. A „hatvanas évek” Magyarországon. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 2004. 474–505.; Molnar, Virag: In Search of the Ideal Socialist – Home in Post – Stalinist Hungary: Prefabricated Mass Housing or Do-It-yourself Family Home. *Journal of Design History*, 23, 2010, 1. 61–81.
33. *Magyar Építőművészet*, 1971, 3. 11–24. Miklóssy Endre: Életmód és építészet az átalakuló faluban. *A MÉSz Elméleti Közleményei*, 1. Budapest, 1979. 143–151.
34. *Magyar Építőipar*, 6. 1957. 369–430. Egyfajta előzmény volt a bányász családi ház (500 db) kampány „építési akció”, indítását a *Szabad Nép*, 1952. szeptember 16-i száma adta hírül a címdalton. Ld. még: Hoffmann Dénes: Bányász-sajátházépítés tapasztalatai. *Magyar Építőipar*, 5. 1955. 383–387.
35. Összefoglalóan: *Új építészeti, új társadalom 1945–1978*. Szerk. Major Máté, Oskó Judit. Budapest, 1981. 385–449.
36. Dénesi Ödön: Egy születő új Város: Paks. *Város-építés*, 15, 1979, 1. 23. (A tervek 1974-ben készültek).
37. Tamáska Máté: Kockaházat a skanzenbe? Az utóparaszti háztípus helye a vidéki házfejlődésben. *Múltunk*, 53, 2008, 3. 98–108.

(A képek technikai feldolgozását Nagy Krisztinának köszönöm.)